

УДК 821.161

М. В. Штогрин,

викладач

(Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу)

cjucmac@rambler.ru

ДИСКУРС МІСТА У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ДРАМАТУРГІЇ

Автор статті розглядає дискурс міста у п'єсах Неди Нежданої "Коли повертається дощ", Олександри Погребінської "Осінні квіти", Наталії Ворожбит "Раба хвоста або Сон в салаті Олів'є". Дослідниця аналізує міське життя як світоглядну парадигму, означає головні локуси урбаністичного хронотопу.

Увагу зосереджено на розгляді співвідношення центру та маргінесу в побудові сюжетів драм та характерів дійових осіб. Урбаністичний дискурс сучасної української драматургії тяжіє у бік екзистенційної проблематики, увиразнюючись через міський спосіб життя.

Ключові слова: урбанізм, хронотоп, центр, маргінес, сюжет, п'єса.

Постановка проблеми. Урбаністичний дискурс у сучасній українській драматургії – явище нове та неординарне, а відтак і системно не проаналізоване, що й обумовлює актуальність нашого дослідження. В контексті радянського літературознавства урбаністичний дискурс оминався як тема не надто приваблива з точки зору ідеологічних настанов, а посттоталітарний період вирізнявся тяжінням у бік власне національних концептів. Проте, зміни, спричинені політично-економічними чинниками та незворотні впливи глобалізаційних процесів змінили вектори як творчих, так і критичних домінант. Сьогодні не втратили своєї актуальності судження С. Павличко, що в українській літературі "дискурс міста позначений глибоким і болісним конфліктом" [1: 395].

Мета статті – проаналізувати дискурс міста у сучасній українській драматургії. Тож реалізація поставленої мети передбачає вирішення таких завдань:

- розглянути співвідношення центру та маргінесу у сюжетах сучасної української драматургії;
- означити ключові локуси міського хронотопу;
- проаналізувати міське життя як світоглядну парадигму головних героїв.

Виклад основного матеріалу. Ю. Лотман вважає, щоб побачити місто як власне текст "необхідно відчутти семіотичну фактуру культури, вловити знакові системи, які виникають як денотати, які є за ними. Денотат є обов'язковим для існування знака, бо він його детермінує і полегшує прочитання семіотичних кодів культури та історії" [2: 75]. Власне на кодах культури та історії вибудовує "міський текст" Н. Ворожбит у п'єсі "Раба хвоста або Сон в салаті Олів'є". Головна героїня – Маріка – виросла в столиці Радянської України, проте в маргінальному районі – Дарницькому. Жінка згадує про це як місце, де "нічого не було! Там не було чоловіків і жінок, там були дядьки і тітки. Там не було серіалів, а було "сімнадцять миттєвостей весни. Там не було фільмів жахів, а були німці. Там навіть не можна було купити слона! Там не було минулого!" [3]. Це знайшло свій відбиток у її дорослому житті. Так, усі її дитячі і юнацькі проблеми та переживання сконцентрувались у неї на голові у вигляді риб'ячого хвоста. Цей дивний наріст примушує діяти та говорити жінку відповідно до власних уподобань і спогадів. Почасти може видатись, що це не самодостатня людська особистість, а маріонетка, яку смикають за нитки.

Дитяча травма (розлучення батьків) проектується у свідоме доросле життя героїні. Маріка мріяла про власний будинок та щасливу родину без брехні, зради та облуди. Дещо пролетарський спосіб життя батьків та одвічне "квартирне" питання зводило і примушувало жити разом колишне подружжя (їх розділяє лише шафа). Це водночас "свій" і "чужий" простір, у якому медіатором постає маленька Маріка. Дівчинка почергово мандрує від батька до матері, намагаючись поєднати колись спільні життєві часопростори.

Батько вибудовує такий фантазмагоричний простір для їхньої родини на листку білого ватману. З-під його олівця в одну мить виростає чималий будинок, сад, баня, ялинка та басейн із голою русалкою, а за бажанням доньки він оселяє в ньому ще й слона, коня та пантеру. Дитині хочеться вірити у намальовану реальність і в те, що батько здатен насправді це все зробити. Але в дійсності її свідомість структурують типові радянські ідеологеми та побут великого, але провінційного місця. Вона, як і мільйони її ровесників, слухала магнітофон з піснями "Миллион алых роз", "Надежда – мой компас земной". "Стрибала з шафи на диван. Втопила ганчірку для підлоги в унітазі. Пришивала манжети. Їла шпукатурку в підвалі. Піла березовий сік і аерон. Любила Ольбрихського і Джо Дассена. Не любила Андерсена. Мріяла про окрему кімнату. Отримувала по шиї, – так чомусь називали дупу. Душила себе у ванній хусткою. Просиналася у садку. Вивчила п'ятнадцять республік" [3]. Навіть мрії дівчинки про майбутню професію піддано радянсько-урбаністичній ревізії. Вона хоче бути дресирувальницею (візуалізація кіно історії "Полосатий рейс"), а Дідусь бачить її ткалею (радянська історія Попелюшки "Москва сльозам не вірить").

Маріка хоче досягти бодай теперішній час, або майбутній. Проте Хвіст занурює її лише в минуле. Дівчина прагне виокремити щось власне, самоцінне лише для неї, а не життя-вподобання, як відкрита сторінка в соціальній мережі, що складається з чужих думок і почуттів, доволі часто поверхових і надуманих. Її прагнення доволі звичайні. Героїня Ворожбит постійно порівнює себе із якимись зовнішніми чинниками – думками письменників, громадських діячів, поп-зірок. Навіть власне бажання нормальності їй нав'язане іншими. У своїй професійній діяльності (рекламне агентство) вона не в стані відокремити власну свідомість від напрацьованих і набутих інтертекстів. Аналізуючи психологічний і соціологічний аспекти Георг Зіммерль розглядає процес становлення, розвитку та буття людини в міському локусі. На його думку, "велике місто своєю вуличною штовханиною, швидким темпом і різноманіттям господарського, професійного і громадського життя створює досить складні психологічні умови, які вимагають більшої затрати свідомості. І той глибокий контраст, що існує між життям великого міста і життям маленького міста чи села, що відрізняється повільним, звичним і рівномірним духовним і розумовим ритмом, цей глибокий контраст вноситься до наших органів чуття, – фундаменту нашого духовного життя, – і в ту кількість свідомості, витрати якої жадає від нас велике місто, як від істот, що пізнають лише на підставі розбіжностей" [4: 315].

Урбаністичний тип міського топосу у п'єсі Олександри Погребінської "Осінні квіти" постає крізь призму екзистенційних пошуків головної героїні – Вілени. Драматург акцентує на символіці міського імені – часу епохи "розвинутого комунізму" – Вілена (В. І. Ленін). Дивний постколоніальний синдром – відторгненість головної героїні від усього того, що формує неповторну людську особистість. Батько (Віктор), який насправді лише мамин коханець (одружений і займає високу партійну посаду), а Ісак – його товариш, який погодився одружитись і виховував їхню доньку, яка до того ж вважає себе росіянку. Знудившись від власної нереалізованості, жінка прагне відшукати сенс життя або побудувати його згідно власних уподобань. Усвідомивши, в тридцять сім років, що єдиним її надбанням є квартира у престижному районі столиці, вона вирішує пошукати достойного спадкоємця-доглядальника. Через переслідування та погрози на такий розвиток полії погоджується студент-медик (психіатр) Сашко. Хлопець родом з Дніпропетровська. "Киянка у 5 покоління" відверто глузує над хлопцем, його провінційністю та містом його народження. "Чудове містечко! Промислове серце країни! Оаза для юного психіатра. Які теми! "Дія мартенівських печей на внутрішній психічний розвиток". За просто можете суміщати педіатрію з психоаналізом. Не гріє? Звичайно, можна знайти старушенцію, в якій троє синів полягли на фронтах Другої світової і котра тепер мочиться під себе в трьохкімнатній комірчині на Печерську. Місяць-другий повиносити горшки і ось ви гордий столичний житель, заavidний жених для тих, кому не пощастило завербуватися в турецький бордель" [5].

Урбаністичний міф Олександри Погребінської із закритим простором квартири в престижному районі Києва містить і анти тоталітарний дискурс. Адже генетичний батько Вілени – Віктор Миколайович – справжній партієць, такий що і "в мавзолей міг би потрапити" але помер надто пізно. Жінка упродовж багатьох років продумує план помсти йому за вбивство (самогубство) матері. Цей чоловік віддав перевагу партійній кар'єрі та перемозі ідей соціалізму, знищивши не одну людську долю, то ж його природна смерть у колі родини позбавляє Вілену навіть мрії про бодай ілюзорне торжество правди життя. Соціально-політичний устрій руйнує внутрішній хронотоп головної героїні. Жінка замикається у власних фантазіях та обмежує свій життєвий простір лише квартирою. Тут час рухається відповідно до бажання господині. Він оприявнюється для Костя (цивільний чоловік) та Вілени лише через дотримання певного ритуалу-святування. Новий рік чи День народження – це шампанське та цукерки "Мишка на Севере" і незмінний бій московських курантів, що відмірює черговий крок у наближенні до "абсолютного щастя". Жінка хоче ласощів, що вже давно стали надбанням радянської епохи. Саме вони відзначали той час і обраність тих, хто міг мати ці ласощі чи будь-які інші речі. Кость не випадково піджартує над жінкою, вказуючи на соціальну різницю святкових наборів його та її дитинства. Якщо Новий рік в дитинстві Вілени – це "ялинкові фігурки на прищепках, лимонад за сім копійок і півники на палочках" то у Костя це "картонні снігурочки, ситро, і бублики з маком" [5]. То ж не позбавлені слухності міркування чоловіка, що "маленькі плямки на генетичній пам'яті, як наявність у ранній юності самокату, а не велосипеда "Зайчик", лише формують психофізичні відхилення більш зрілих екземплярів у той чи інший бік" [5]. "Власний" і "чужий" простір долучає поняття приватного і публічного в урбаністичному хронотопі. Амбівалентним є значення квартири як власного/приватного часопростору Вілени, адже вона заселяє його Іншими світами (чужими) – Костя та Сашка, надаючи таким чином йому певної публічності. Водночас часопростір квартири у сюжетному хронотопі залишається замкнутим і недоступним для інших.

Кость – це чоловік на відповідальній роботі, переконаний що без нього "замруть заводи, зупиняться поїзди, впаде ТУ-134 з піонерським загоном на борту". Він, як і Вілена, – дитя радянської епохи, прийняв естафету справжнього партійця – батька Вілени. Проте в його постаті прочитується внутрішній дисонанс між бажанням жити новим життям (одружитися з Віленою, народити дітей) та грою за старими правилами (бути посередником між коханою жінкою та її генетичним батьком, виконувати безглузді

адміністративні приписи). Тож, чергова авіакатастрофа та виїзд на місце події спонукає його звільнитись з престижної роботи у міністерстві. Чоловік так само втікає від реального світу, прирікши себе на добровільне ув'язнення в квартирі Вілени. Процес його маргіналізації розпочався давно. Він свідомий, що ця жінка живе з ним лише через можливість спостерігати за батьком. Вона ніколи не виконає дану йому обіцянку народити дітей, як і те, що він не зробить справжньої кар'єри в міністерстві. Квартира – локус дегенерації, трансформації свідомості всіх, хто потрапляє в її силове поле. Кость і Сашко – офірні жертви цього дегенеративного простору. Кость опускається до тваринного існування: поїсти, справити фізіологічні потреби, поспати. Чоловіка нічого більше не цікавить у цьому житті. Місто перетравило його разом із усіма амбіціями, так само як і Вілену та Сашку.

У фіналі квартира перетворюється на місце вбивства та страти водночас. Голодний та невиспаний студент-медик стає жертвою власної пацієнтки. Інтертекстуально прочитується сюжет роману Ф.Достоевського "Злочин і Кара" зі зміною прерогатив – лихварка таки вбиває Розкольниково. Нам імпонують судження М. Бахтіна, що "вчинок людини – це потенційний текст і може бути зрозумілим (як людський вчинок, а не фізична дія) лише в діалогічному контексті свого часу (як репліка, як смислова позиція, як система мотивів)" [6: 286].

"Міський текст" (за Топоровим) [7: 368] у п'єсі Неди Нежданої "Коли повертається дощ" [8] постає через систему гри. Відсутність імені в міста вказує на позабуттєвість цього топосу, адже відсутній сам акт творення-називання, відтак увесь цей простір набуває ознаки межового (ламінарного). Такий пороговий стан місця дії вказує на міфологізацію та містифікацію сюжетного хронотопу. Водночас це місто-пастка. Незважаючи на всі події, його мешканці не хочуть покидати цей простір, вони лише зачалися в очікуванні нових жертв для власної утіхи. Вони вже теж невід'ємна частина цього міста, що назавжди вросла у небуття міста Без Назви. Це інфернальне місто, про яке драматург нічого не говорить, лише зацентровано на відсутності знакових для життя будь-якої людини подій "тут давно вже ніхто не народжується і не помирає, тут нічого не відбувається". Проте, на перший погляд видається, що це місто з повноцінним ритмом, адже тут є весільний салон і модельєр Марта, засоби масової інформації та головний "творець" новин Марк, керівник музею Андрій та директор міського кладовища П'єро (Петро). Це світське товариство, яке скидається радше на закритий клуб для обраних. Уже вкотре вони розігрують різноманітні життєві ситуації для чужинців у місті. Головна мета – вижити небажаних гостей. Однак Марта не має бажання більше грати та вдавати справжність буття у місті Без Назви. Жінка зважується на справжній вчинок – самогубство. Ця життєва реалія спонукає учасників гри переосмислити власні вчинки та світоглядні парадигми. У п'єсі Неди Нежданої "Коли повертається дощ" пейзажний міський топос відображає внутрішній стан героїв. Коли на початку п'єси він гармоніює із духом самого міста, то в фіналі очевидний дисонанс. Місто готове до переродження, воно не лише чекає дощу, а здатне подолати пустелю у душах своїх мешканців.

Висновки. Отже, в сучасній українській драматургії урбаністичний дискурс постає одночасно як конструкт і деконструкт реального та міфологічного відображення світу. Відтак місто постає як "нова доля світу" (Ф. Бродель), детермінуючи розвиток суспільства загалом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі / С. Павличко. – [2-е вид]. – К. : Либідь, 1999. – 447 с.
2. Лотман Ю. М. Актуальные проблемы семиотики культуры. Тарту / Ю. Лотман. – Таллин : Александра 1987. – 150 с.
3. Ворожбит Н. Раба хвоста, або сон в салаті Олів'є [Електронний ресурс] / Н. Ворожбит. – Режим доступу : http://teatron.my1.ru/index/avtory_pes_na_v.
4. Зіммель Г. Великі міста і духовне життя / Георг Зіммель // Незалежний культурологічний часопис "І". – 2013. – № 29. – С. 315–325.
5. Погребінська Олександра Осінні квіти / Олександра Погребінська // Потойбіч паузи : [альманах молодих письменників столиці]. – К. : Фенікс, 2005. – С. 273–305.
6. Бахтин М. Естетика словесного творчства (Из истории эстетики и теории искусства) / М. Бахтин. – М. : Искусство, 1979. – 424 с.
7. Топоров В. Н. Миф. Ритуал. Символ. Образ : Исследования в области мифопоэтического : избранное. – М. : Прогресс. – Культура, 1995. – 624 с.
8. Неждана Н. Коли повертається дощ. Небезпечна гра на дві дії / Н. Неждана // Сучасна українська драматургія : [альманах]. – К. : Український письменник, 2006. – Вип.2 – С. 170–214.

REFERENCES (TRASLATED & TRANSLITERATED)

1. Pavlychko S. Dyskurs modernizmu v ukrainiskii literaturi [Discourse of Modernism in Ukrainian Literature] / S. Pavlychko. – [2-e vyd]. – K. : Lybid, 1999. – 447 s.
2. Lotman Yu. M. Aktual'nyie problemy semiotiki kultury. Tartu [Urgent Problems of Semiotics of Culture. Tartu] / Yu. Lotman. – Tallin : Aleksandra 1987. – 150 s.

3. Vorozhbyt N. Raba khvosta, abo son v salati Olivie [Slave of the Tail or Sleep in the Olivier Salade] [Elektronnyi resurs] / N. Vorozhbyt. – Rezhym dostupu : http://teatron.my1.ru/index/avtory_pes_na_v.
4. Zimmel G. Velyki міста i dukhovne zhyttia [Big Cities and Spiritual Life] / Georg Zimmel // Nezaleznyi kulturolohichni chasopys "Yi" [Independent Cultural Journal "Yi"]. – 2013. – № 29. – S. 315–325.
5. Pohrebinska O. Osinni kvity [Autumn Flowers] / O. Pohrebinska // Potoibich pauzy [On the Further Side of Pause] : [almanakh molodykh pysmennykiv stolytsi]. – K. : Feniks, 2005. – S. 273–305.
6. Bakhtin M. Estetika slovesnogo tvorchestva (Iz istorii estetiki i teorii iskvstva) [Aesthetics of Word Creative Work (From the History of Aesthetics and Theory of Art)] / M. Bakhtin. – M. : Iskustvo, 1979. – 424 s.
7. Toporov V. N. Mif. Ritual. Simvol. Obraz: Issledovaniia v oblasti mifopoeticheskoho : izbrannoie [Myth. Ritual. Symbol. Image: Studies in the Sphere of Mythological and Poetic : Selected Works]. – M. : Прогресс. – Культура, 1995. – 624 с.
8. Nezhdana N. Koly povertaietsia doshch. Nebezpechna hra na dvi dii [When Rain Comes Back. Dangerous Game in Two Acts] / N. Nezhdana // Suchasna ukrainska dramaturhiia [Modern Ukrainian Dramaturgy] : [almanakh]. – K. : Ukrainnyi pysmennyk, 2006. – Vyp.2 – S. 170–214.

Штогрин М. В. Дискурс города в современной украинской драматургии.

Автор статьи рассматривает дискурс города в пьесах Неди Нежданной "Когда возвращается дождь", Александры Погребинской "Осенние цветы", Натальи Ворожбит "Раба хвоста или Сон в салате Оливье". Исследовательница анализирует городскую жизнь как мировоззренческую парадигму, обозначает главные локусы урбанистического хронотопа. Внимание сосредоточено на рассмотрении соотношения центра и маргинала в построении сюжетов драм и характеров действующих лиц. Урбанистический дискурс современной украинской драматургии тяготеет в сторону экзистенциальной проблематики, очерчиваясь через городской образ жизни.

Ключевые слова: урбанизм, хронотоп, центр, маргинал, сюжет, пьеса.

Shtogryn M. V. Urban Discourse in the Contemporary Ukrainian Dramaturgy.

The author of the article considers urban discourse in the plays of Neda Nezhdana "When rain comes back", Oleksandra Pohrebinska "Autumn flowers", Nataliia Vorozhbyt "Slave of the tail or sleep in the Olivier Salade". The scholar analyzes urban lifestyle as a worldview paradigm, defines main loci of the urban chronotope. Relation between center and margin in the plots and characters of plays is focused on. Urban discourse of the contemporary dramaturgy gravitates toward existential problems, becoming more defined through the urban lifestyle.

General scientific methods of observation, selection, analysis and systematization have been used in the course of the research. Methods of comparative historical, typological, semiological, intertextual analysis of drama texts have been also applied.

Studies of M. Bakhtin, H. Zimmel, Yu. Lotman, V. Toporov, P. Torop have become a theoretical foundation of the research. The urban loci of the apartment, coffee shop, doctor's office, office, and street have been identified.

Thus, urban discourse in the contemporary Ukrainian dramaturgy simultaneously serves as a construct and deconstruct of real and mythological world reflection. Consequently, the city becomes "a new fate of the world" (F. Braudel), determining the development of human culture in general.

Keywords: urbanism, chronotope, center, margin, plot, play.